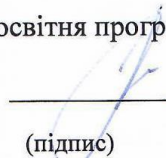

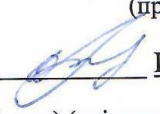
МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІНАНСІВ ТА ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ
КАФЕДРА ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА (ПРОЕКТ)

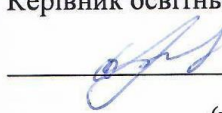
Тема: «Соціальний захист населення в Україні: стан та перспективи розвитку»

Здобувачки вищої освіти II рівня, II курсу, групи ФМУПЗ-22-1,
спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»,
освітня програма Управління публічними фінансами

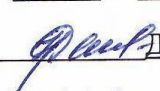
 _____
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник _____
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

Керівник освітньо-професійної програми

 _____
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

Допущено до захисту за рішенням кафедри публічних фінансів
протокол від «15» 01 2024 № 9

Завідувач кафедри _____
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

Ірпінь – 2024

Реєстрація № 3 05.02.2023 шф
 (дата) (підпис відповідальної особи)

Результати перевірки _____
 (до захисту, на доопрацювання) (дата) (підпис)

Результат захисту 80 балів 4 (добре) 15.02.2024 шф
 (оцінка) (дата) (підпис)

Голова комісії: шф І. Т. Бондарук
 (підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії: шф М. М. Давиденко
 (підпис) (ініціали, прізвище)

шф О. Д. Гордей
 (підпис) (ініціали, прізвище)

шф А. В. Буряк
 (підпис) (ініціали, прізвище)

Секретар: шф В. Ю. Мениченко
 (підпис) (ініціали, прізвище)

БЛАНК ОЦІНЮВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Об'єкти контролю	Діапазон оцінки в балах	Фактична кількість балів	Примітки	Дата, П.І.П.: голови комісії членів комісії, секретаря, (підписи)
ОЦІНЮВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ КОМІСІЄЮ ПО ЗАХИСТУ				
1. Доповідь	від 0 до 10		5	Голова Ек
2. Роздатковий матеріал	від 0 до 5		5	М.Т. Бондарук
3. Знання теоретичного та практичного матеріалу, вміння відповідати на запитання	від 0 до 25		20	Члени комісії: Н.М. Давиденко О.А. Торгаш А.В. Буфет
4. Апробація (участь у конференціях)	від 0 до 10		5	секретар В.Ю. Шенченко
РАЗОМ БАЛІВ	від 0 до 50		35	
ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ БАЛІВ	від 0 до 100		80	

Оцінка науковою керівником 45 балів О.А. Торгаш

ПЕРЕВЕДЕННЯ ОЦІНКИ ЗА 100-БАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКАЛИ ТА ШКАЛИ ЄКТС

Оцінка за 100-бальною шкалою	Оцінка за шкалою ЄКТС	Оцінка за національною шкалою	Дата	П.І.П.: голови, членів комісії, секретаря, (підпис)
80	B	4 (добре)	15.02.2024	Голова Ек М.Т. Бондарук О.А. Торгаш А.В. Буфет В.Ю. Шенченко

Правила переведення оцінок до національної шкали та шкали ЄКТС

Оцінка за 100-бальною шкалою	Оцінка за шкалою ЄКТС	Оцінка за національною шкалою
90-100	A	5 (відмінно)
80-89	B	4 (добре)
70-79	C	
60-69	B	
50-59	E	3 (задовільно)
35-49	EX	2 (незадовільно)

Факультет/ННІ Факультет фінансів та цифрових технологій
 Кафедра Публічних фінансів
 Спеціальність 072 Фінанси, банківська справа та страхування
 Освітня програма «Управління публічними фінансами»

Затверджую

Завідувач кафедри
Тетяна КОЛЯДА
 «12» 12 2022

Завдання на кваліфікаційну роботу (проект) здобувачу вищої освіти

Гелевей Дарії Олегівні

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. **Тема** кваліфікаційної роботи (проекту) «Соціальний захист населення в Україні: стан та перспективи розвитку»

Затверджена наказом ректора від «15» 11 2022 № 1204

2. Строк здачі закінченої роботи 18. 11. 2023

3. **Мета** роботи визначити особливості соціального захисту населення в Україні та обґрунтувати напрями удосконалення.

Предмет дослідження теоретичні та практичні питання соціального захисту в Україні.

Орієнтовна база дослідження Міністерство соціальної політики України

4. **Вихідні дані** до роботи нормативно-правові документи, що регулюють обслуговування державного боргу в Україні; звіти та аналітичні матеріали Міністерства соціальної політики України, Державної служби статистики України, наукові праці та статті з проблем обслуговування державного боргу.

5. **Перелік** графічного матеріалу 4 таблиці

6. **Зміст** **випускної** кваліфікаційної (дипломної) роботи (перелік питань за кожним розділом)

Розділ 1. Теоретичні аспекти соціального захисту населення в Україні

1.1. Сутність соціального захисту в Україні

1.2. Особливості забезпечення соціальних гарантій та соціальних стандартів

Розділ 2. Сучасний стан соціального захисту в Україні

2.1. Оцінка рівня соціального захисту

2.2. Динаміка зміни рівня мінімальних соціальних стандартів

Розділ 3. Напрями посилення соціального захисту в Україні

7. Календарний план виконання роботи

№ з/п	Назва етапів випускної кваліфікаційної (дипломної) роботи	Строк виконання етапів роботи	
		За планом	Фактично
1	2	3	4
1	Підготовка 100 % кваліфікаційної роботи та подання її на перевірку науковому керівнику	10.11.2023 р.	виконано
2	Доопрацювання роботи з урахуванням зауважень керівника та подання її на повторну перевірку	15.11.2023 р.	виконано
3	Попередній захист кваліфікаційної роботи	17-25.11.2023 р.	виконано
4	Надання кваліфікаційної роботи для перевірки на плагіат	01-10.12.2023 р.	виконано
5	Отримання відгуку наукового керівника кваліфікаційної роботи	15-20.01.2024 р.	виконано
6	Рецензування кваліфікаційної роботи	22-26.01.2024 р.	виконано
7	Захист кваліфікаційної роботи	15 лютого 2024 р.	15 лютого 2024

8. Дата видачі завдання «dd» dd 20dd

9. Науковий керівник кваліфікаційної

роботи (проекту) _____ Гордей О. Д.

(підпис) (прізвище, ініціали)

10. Гарант освітньо- професійної програми _____ Гордей О. Д.

(підпис) (прізвище, ініціали)

11. Завдання до виконання отримав здобувач

вищої освіти _____ Гелевей Д. О.

(підпис) (прізвище, ініціали)

АНОТАЦІЯ

«Соціальний захист населення в Україні: стан та перспективи розвитку»

Мета роботи визначити особливості соціального захисту населення в Україні та обґрунтувати напрями удосконалення.

Завданнями роботи є виявлення теоретичних основ соціального захисту населення; вивчення методів фінансового забезпечення соціальних гарантій держави та їхні особливості; оцінка стану бюджетного фінансування видатків на соціальний захист населення в Україні; визначення складності фінансування соціальних гарантій через систему державних фондів соціального страхування та шляхів покращення фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні.

Предметом дослідження виступають теоретичні та практичні питання соціального захисту в Україні.

Об'єктом дослідження є фінансові відносини у сфері забезпечення соціального захисту населення.

Базою дослідження виступає Міністерство соціальної політики України.

За результатами дослідження сформульовані висновки щодо удосконалення процесу соціального захисту в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає у обґрунтуванні положень, висновків та рекомендацій, які викладені в матеріалах міжнародної науково-практичної конференції.

Кваліфікаційна робота містить 66 сторінок, 4 таблиці, список використаних джерел 49 найменувань, 3 додатки.

Ключові слова: соціальний захист, видатки бюджету, соціальні гарантії, прожитковий мінімум.

Рік виконання кваліфікаційної роботи 2023 р.

Рік захисту роботи 2024 р.

ABSTRACT

«Social protection of the population in Ukraine:
state and prospects of development»

The purpose of the study is to identify the peculiarities of social protection of the population in Ukraine and to substantiate the directions of improvement.

The tasks of the study are to identify the theoretical foundations of social protection of the population; to study the methods of financial support for social guarantees of the state and their features; to assess the state of budget financing of social protection expenditures in Ukraine; to determine the complexity of financing social guarantees through the system of state social insurance funds and ways to improve the financial support for social protection of the population in Ukraine.

The subject of the study is theoretical and practical issues of social protection in Ukraine. The object of research is financial relations in the field of social protection of the population. The research is based on the Ministry of Social Policy of Ukraine.

Based on the results of the study, conclusions were formulated on improving the social protection process in Ukraine.

The practical significance of the results obtained is to substantiate the provisions, conclusions and recommendations set forth in the proceedings of the international scientific and practical conference.

The qualification work consists of 66 pages, 4 tables, a list of 49 references, 3 appendices.

Keywords: social protection, budget expenditures, social guarantees, subsistence minimum.

The year of the qualification work is 2023.

Year of thesis defense 2024.

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ	12
1.1. Сутність соціального захисту в Україні	12
1.2. Особливості забезпечення соціальних гарантій та соціальних стандартів	22
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ	31
2.1. Оцінка рівня соціального захисту	31
2.2. Динаміка зміни рівня мінімальних соціальних стандартів	37
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ	50
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	61

ВСТУП

Українська система соціального захисту включає широкий спектр соціальної допомоги, страхування, пільг, субсидій та пільг. Початок повномасштабної збройної агресії РФ в Україні 24 лютого 2022 року спричинив безпрецедентну гуманітарну кризу, яка мала руйнівний вплив на населення, інфраструктуру та економіку країни, що призвело до тисяч втрачених життів і друге за величиною переміщення в Європі з часів Другої світової війни. Наразі особливу увагу привертають питання фінансового забезпечення соціального захисту населення щодо адаптації світових стандартів у даній сфері; визначення особливостей функціонування механізму фінансового забезпечення системи соціального захисту населення в умовах обмеженості ресурсів державних та недержавних фондів соціального захисту. Важливість дослідження даної проблематики зумовило актуальність обраної теми роботи, її мету і завдання.

Мета роботи: визначити особливості соціального захисту населення в Україні та обґрунтувати напрями удосконалення. Досягнення даної мети передбачає реалізацію наступних завдань:

- розкрити теоретичні засади процесу соціального захисту населення;
- дослідити механізм фінансового забезпечення соціальних гарантій держави та його особливості;
- здійснити оцінку стану бюджетного фінансування видатків на соціальний захист населення в Україні;
- визначити особливості фінансового забезпечення соціальних гарантій через систему державних фондів соціального страхування;
- визначити напрями удосконалення механізму фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні.

Предмет дослідження: теоретичні та практичні питання соціального захисту в Україні.

Об'єкт дослідження: фінансові відносини у сфері забезпечення соціального захисту населення.

Рівень дослідження проблеми: Особливості соціального захисту в умовах ринкової економіки базується на теорії таких зарубіжних представників, як Ерхард Л., Клапгам Р., Мюллер-Армак А., Хайек Ф. Соціальні проблеми та фінансові аспекти їх вирішення досліджували Бланкарт Ш., Волгін М., Ойкен В., Розанваллон П. Сферу пенсійного забезпечення вивчали Гура М., Мак Таггарт Г., Юрзіца Є.

Питанням фінансового забезпечення соціального захисту в Україні присвячено чимало наукових досліджень, зокрема Базилевича В., Воронкової В., Внукової Н., Гнибіденка І., Гордей О., Зайчука Б., Лібанової Е., Лютого І., Момотюк Л., Новікова В., Тропіної В., Федосова В., Чугунова І. та інших.

В Україні прийнято ряд правових актів, які регулюють відносини в галузі соціального захисту населення. В Конституції України, інших законах, актах Президента України визначено основні форми і методи соціального захисту населення. Існує нагальна необхідність розробки і ухвалення цілого ряду законодавчих та нормативно-правових актів з конкретних видів соціальних виплат і послуг. Ці акти повинні базуватися на науково обґрунтованих фінансово-правових основах.

Вдосконалення законодавчих та нормативно-правових актів в сфері соціального захисту населення на науково обґрунтованій фінансово-правовій основі вимагає ретельної підготовки та розробки їх проектів. Повсякчас цим повинні займатися науковці. Проте варто зазначити, що в Україні питаннями підготовки науково обґрунтованих фінансово-правових основ соціального захисту населення практично ніхто із науковців не займається. Але питання

науково обґрунтованих фінансово-правових основ соціального захисту населення пов'язані із вдосконаленням змісту актів, що ухвалюються Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України.

Соціальний захист населення виступає особливою формою соціального забезпечення, він передбачає, що при обмежених ресурсах держави ефективність та рівень соціального захисту населення залежить від якісного фінансового забезпечення. Фінансове забезпечення, це метод фінансового механізму, який використовують в процесі розподілу та перерозподілу виробленого в суспільстві національного продукту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

1.1. Сутність соціального захисту в Україні

Соціальний захист – необхідний елемент функціонування будь-якої досить розвиненої держави. Концепція соціального захисту виникла наприкінці XIX - початку XX в. і в широкому загальносоціологічному змісті відповідний термін уперше з'явився в США в 30-х роках і поступово поширився в західній соціології для позначення системи мір, що захищають будь-якого громадянина від економічного і соціального ущемлення внаслідок безробіття, втрати або різкого скорочення прибутку через хворобу, народження дитини, виробничої травми або профзахворювання, інвалідності, старості, втрати годувальника тощо [1, с. 68].

Соціальний захист являє собою, з одного боку, функціональну систему, тобто напрям, по якому вона здійснюється, а з іншого боку – інституційну, тобто систему інститутів, що її забезпечують (державу, цільові фонди, профспілки й інші громадські організації).

Соціальний захист - це система законодавчих, соціально-економічних і морально-психологічних гарантій, засобів і мір, завдяки яким створюються рівні для членів суспільства умови, що перешкоджають несприятливим впливам середовища на людину, що забезпечують гідну і соціально прийнятну якість їхнього життя [2, с. 13].

Держава для вироблення і здійснення соціальної політики утворює відповідні структури законодавчої та виконавчої влади. Правом законодавчої ініціативи, згідно з Конституцією України, володіє Кабінет Міністрів України, який розробляє та вносить на затвердження Верховної Ради України

найважливіші законопроекти щодо визначення стратегії та основних параметрів соціальної політики, спрямованих на розвиток соціальної сфери, реалізацію соціальних програм збереження та відтворення фізичного, інтелектуального, духовного й трудового потенціалу, створення інституційних та соціально-економічних передумов для задоволення громадянами (різними соціальними верствами і групами) своїх потреб та інтересів, вияву активності, а також максимального розкриття особистісного потенціалу кожним індивідом [3, с. 37].

Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод громадян здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. В складі Верховної Ради України діє Комітет з питань соціальної політики та праці.

На державному рівні функції соціальної політики здійснюють в першу чергу соціальні міністерства і відомства, зокрема Міністерство соціальної політики.

Завданнями в діяльності Міністерства є вирішення таких гострих соціальних проблем, як реформування систем оплати праці та пенсійного забезпечення, подолання бідності, реалізація Державної програми зайнятості, Концепції подальшого реформування оплати праці, національних програм медико-соціально-трудової реабілітації інвалідів, охорони праці та безпечної життєдіяльності, державних програм адресної підтримки малозабезпечених верств населення, запровадження принципово нового рівня соціального захисту в ринкових умовах [4].

На центральному рівні органів виконавчої влади, крім Міністерства соціальної політики, також залучені до розв'язання проблем соціальної політики та соціального захисту Міністерство економіки України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство освіти і науки України,

Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство фінансів України, Пенсійний фонд України.

На місцевому рівні соціальну політику здійснюють обласні та районні Управління праці та соціального захисту населення, сільські, селищні центри праці та соціального захисту населення в складі державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування [4].

Органи місцевого самоврядування мають значні повноваження у сфері соціального захисту населення. В Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» детально прописано, які саме проблеми належать до компетенції виконавчих органів сільських, селищних, міських рад. Йдеться про такі, як: вирішення питань про подання допомоги інвалідам, ветеранам війни та праці, сім'ям загиблих (померлих або визнаних безвісті пропалими) військовослужбовців; інвалідам з дитинства, багатодітним сім'ям у будівництві індивідуальних жилих будинків; організація для малозабезпечених громадян похилого віку, інвалідів будинків-інтернатів, побутового обслуговування, продажу товарів у спеціальних магазинах і відділах за соціально доступними цінами, безплатного харчування тощо.

Перед системою соціального захисту стоять широкі стратегічні завдання, пов'язані із політичною, економічною, соціальною сферами. Система соціального захисту має значний вплив на стабільність у суспільстві, на розвиток людських ресурсів шляхом підтримки добробуту, стимулювання споживання, на суспільний розвиток в цілому, і посідає чільне місце в політиці соціальної держави.

Фундамент для формування системи соціального страхування в нашій державі заклали Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, прийняті 14 січня 1998 р. Цей Закон

визначив принципи та загальні правові, фінансові й організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні [5, с. 103].

Відповідно до законодавства України, загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у випадку хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, встановлених законом. Законом також передбачено такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійне; у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням; медичне; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; на випадок безробіття та інші види страхування, передбачені законами України [6].

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є застраховані громадяни, а в окремих випадках - члени їх сімей та інші особи, страхувальники і страховики. Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Страхувальниками за загально - обов'язковим державним соціальним страхуванням є роботодавці та застраховані особи, якщо інше не передбачено законами України.

Об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування є страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї,

іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг. Страховий ризик – обставини, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням. Страховий випадок - подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг, передбачених законами України з окремих видів загальнообов’язкова державного соціального врахування [7, с. 253].

Не менш важливим елементом системи соціального захисту є державна соціальна допомога. Соціальна допомога - це одна з основних форм підтримки суспільством осіб, чиє матеріальне становище не відповідає загальноприйнятому рівню забезпечення або є нижчим межі забезпеченості, визначеної законодавством. Соціальна допомога буває державною, благодійною, гуманітарною, грошовою або натуральною тощо. Державна соціальна допомога – це гарантований державою рівень матеріальної підтримки громадян, тобто грошова виплата.

Правові засади надання державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам, а також надання державної соціальної допомоги на догляд вперше було визначено в Законі України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю», який набрав чинності з 1 січня 2005 року [10].

Державна соціальна допомога в Україні регулюється низкою законів, таких як «Про державну допомогу сім’ям з дітьми»; «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»; «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим

сім'ям»; «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» тощо. [9, 10].

Законом України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 р. визначено основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Соціальні послуги – це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя. Надання соціальних послуг здійснюють соціальні працівники та інші фізичні особи, які мають відповідну освіту і схильні за особистими якостями до надання соціальних послуг. До надання соціальних послуг можуть залучатися волонтери, діяльність яких регулюється відповідним положенням, яке затверджується Кабінетом Міністрів України. Кваліфікаційні вимоги до соціальних працівників та інших фахівців, які надають соціальні послуги, порядок їх атестації, визначаються відповідними центральними органами виконавчої влади [11].

До суб'єктів, що надають соціальні послуги відносяться державні та комунальні спеціалізовані підприємства, установи та заклади соціального обслуговування, підпорядковані центральним, місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування (державні та комунальні суб'єкти), юридичні особи, створені відповідно до законодавства, які не мають на меті отримання прибутку (недержавні суб'єкти), фізичні особи.

Сфера надання соціальних послуг заснована на використанні та розвитку всіх форм власності і складається з державного та недержавного секторів. До державного сектору входять суб'єкти, що надають соціальні

послуги і знаходяться в державній власності, управління якими здійснюється центральними органами виконавчої влади. Комунальний сектор включає установи та заклади комунальної власності, які надають соціальні послуги і знаходяться в підпорядкуванні органів місцевого самоврядування. До недержавного сектору також відносяться громадські, благодійні, релігійні організації та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг [12, с. 182].

Основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування. Матеріальна допомога надається особам у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, засобів санітарії і особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття та ін. предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації. Закон передбачає такі види послуг: соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, послуги з працевлаштування, послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями, інформаційні та інші.

Соціальне обслуговування здійснюється шляхом надання соціальних послуг: за місцем проживання особи (вдома); у стаціонарних інтернатних установах та закладах; у реабілітаційних установах та закладах; в установах та закладах денного перебування; в установах та закладах тимчасового або постійного перебування; у територіальних центрах соціального обслуговування; в інших закладах соціальної підтримки (догляду) [13, с. 12].

Платні соціальні послуги повинні відповідати опису їх змісту і якості, наведеному в Державному класифікаторі соціальних стандартів та нормативів, а також діючим соціальним нормам і нормативам. До платних соціальних послуг віднесено: ведення домашнього господарства, придбання і

доставка продовольчих, промислових та господарських товарів, медикаментів, книг і періодичних видань; організація харчування; транспортні, перукарські, з виконання ремонтних робіт, у користуванні послугами зв'язку, надання допомоги в оформленні документів та написанні листів, організація дозвілля, прання білизни та одягу тощо.

Зусилля з оновлення та зміцнення національної системи соціального захисту розпочато у відповідь на пандемію COVID-19 через процес оцифровки та оновлення даних бенефіціарів, спираючись на довгострокову реформу, яку підтримують учасники, зокрема Світовий банк (СБ), Програма розвитку Організації об'єднаних націй (ПРООН) та Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). Однак ці зусилля не були завершені до моменту початку війни, тому дані потребують постійного оновлення.

В Україні для систематизації інформації щодо потреб у соціальній допомозі створено Центр обробки даних, який керує кількома соціальними послугами, субсидіями та пільгами для надання допомоги вразливим верствам населення протягом усього життєвого циклу.

З 2020 року ці існуючі державні інформаційні системи об'єднуються через Єдину інформаційну систему соціальної сфери (ЄІССС) [14], за ініціативи Міністерства соціальної політики України (МСПУ) та Міністерства цифрової трансформації України (МЦТУ) для уніфікації, централізації та цифровізації систем розміщення даних приблизно 20 мільйонів людей, які отримують державну підтримку. У лютому 2022 року, до початку конфлікту, ЄІССС було успішно запущено в трьох регіонах (Рівне, Вінниця, Житомир), з обмеженнями можливостей і ресурсів, які виникли з початку війни [14].

Таким чином, оцифрування віртуальних соціальних послуг та онлайн-виплати соціальних виплат займає важливе місце в порядку денному

Мінсоцполітики та Мінекономрозвитку, включаючи розробку та вдосконалення платформ ЄІССС [15] та платформи e-Doromoga [16]. Очікується, що ці системи спростять процес реєстрації громадян України, звернення за пільгами, перевірку відповідності вимогам та надання прав за рахунок підвищення ефективності, прозорості та підзвітності соціальних послуг у цілому.

До впровадження зазначеної ініціативи соціальна допомога надавалася через понад 15 окремих інформаційних систем, реєстрів та баз даних бенефіціарів, які були застарілими та дуже децентралізованими.

У будь-якій державі є ціла система соціальних інститутів, які здійснюють соціальний захист громадян. Соціальний інститут – це стійка форма організації спільної діяльності людей у виді організаційної структури або системи правил нормативно урегульованого порядку, у рамках чого відбувається розподіл соціальних ролей і статусів людей, які охоплені діяльністю відповідного інституту. Перші з названих видів (класів) соціальних інститутів називаються деякими соціологами соціально-організаційними інститутами, другі - соціально-нормативними [17].

Найважливішим і найбільш потужним соціально-організаційним інститутом є держава, що являє собою складну інституціональну систему, тобто складається з різних інститутів. Важливу роль у виконанні функцій соціального захисту грають такі інститути, як страхові компанії, різні спеціалізовані фонди, добродійні організації, а також суспільні і політичні організації, що здійснюють соціальний захист соціальних груп і верств населення.

Інститутами, покликаними захищати робітників найманої праці, є професійні спілки. Головним інститутом соціального захисту, що охоплює своєю діяльністю весь колектив підприємства і має для цього необхідні права

і можливості, виступає профспілкова організація. Підвищення захисної ролі цієї організації особливо необхідно в умовах ринку. Важливо забезпечити соціальний захист працівників у випадку банкрутства підприємства, його закриття або перепрофілювання. Та й при нормальному функціонуванні підприємства в умовах ринку потрібне різке посилення соціально-захисної функції профспілкових організацій. Конкретним інструментом або інститутом соціального захисту працівників на підприємстві є колективний договір. Суть цього договору кардинально змінилася в наш час, тому що найманим робітникам потрібна надійна юридична база соціального захисту.

Принципи соціального партнерства і тристороннього співробітництва знайшли своє інституціональне втілення в створенні Україною на загальнодержавному рівні тристоронньої комісії і відповідних органів, які знаходяться на нижчих щаблях ієрархічної градації. Ці інститути займають важливе місце в загальній інституціональній системі, що здійснює функції соціального захисту працюючих, можуть розглядатися як особливий різновид й називатися інститутами соціальної згоди.

Поряд із соціально-організаційними в суспільстві є безліч соціально-нормативних інститутів, що не втілюються в якійсь організації, а існують і функціонують самі по собі, граючи визначену роль у соціальному захисті. Кожна галузь права являє собою систему таких соціально-нормативних інститутів (трудове право, трудове законодавство). Важливим соціально-нормативним інститутом у системі соціального захисту найманих робітників стали в даний час тарифні угоди, контракти, колективні договори тощо.

Усі перераховані вище соціальні інститути в тій або іншій мірі включені в механізм соціального захисту. Процес формування механізму соціального захисту в нашій країні йде безупинно і вже сьогодні можна говорити про три його компоненти: інституційний, що використовує весь

перелік існуючих інститутів соціального захисту; інструментальний, що включає використані засоби для вирішення завдань соціального захисту; діяльний, коли застосовуються різні форми діяльності інститутів з виконання функцій соціального захисту.

На закінчення розглянемо основні принципи механізму соціального захисту, котрий:

- повинний бути вбудований в систему економічних відносин, базуватися на ефективній праці працюючих;
- не може бути обмеженим гарантіями тільки в якій - небудь одній сфері життя;
- повинен опиратися на національні та культурні традиції народів, враховувати їх;
- повинен базуватися на іншому принципі мислення. Громадяни в першу чергу повинні прагнути захистити себе самі, а не чекати або домагатися визначених політичних рішень з даного питання;
- активно розвиває і формує в людині елементи самозахисту. Адже ніхто і ніщо так надійно не захистить працівника, як він сам. Працівник, нарівні із суб'єктом - державою, повинен нести відповідальність за себе.

Будь-який соціальний захист будується на соціальних гарантіях, що також являють собою визначену систему. Гарантії повинні [18, с. 102]:

- регулювати ринок робочої сили через заміщення виникаючих суперечок між її попитом і пропозиціями;
- сприяти повній зайнятості всіх працездатних членів суспільства (ніхто не повинен проти своєї волі залишатися без роботи);
- розраховуватися на всі категорії працездатного населення, особливо виділяючи при цьому потребуючих.

1.2. Особливості забезпечення соціальних гарантій та соціальних стандартів

Важлива складова процесу соціального захисту – державні соціальні гарантії встановлюються з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. Правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію основних соціальних гарантій, були визначені в Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», прийнятому 5 жовтня 2000 р. [19].

Система гарантій повинна враховувати структуру населення конкретного регіону, що по трудовому потенціалу може бути розділена на наступні групи:

- придатних для роботи в сучасних умовах;
- тих, хто може бути використаний лише після відповідної професійної підготовки;
- хто може працювати, лише при створенні відповідних умов праці;
- хто взагалі не може працювати;
- хто не прагне працювати.

Для повної ясності питання про соціальні гарантії приведемо деякі виписки із законодавства [19].

1. Гарантії в реалізації права на працю: вільний вибір занять і роботи; держава визнає оплачувану зайнятість як основу способу життя; держава безкоштовно сприяє у підборі відповідної роботи; безробітних держава безкоштовно навчає новим професіям і т.п.

2. Додаткові гарантії деяким категоріям громадян: молоді; пенсіонерам; самотнім і багатодітним батькам, що виховують неповнолітніх дітей; жінкам, що виховують дітей дошкільного віку і дітей інвалідів; безробітним; звільненим із місць позбавлення волі; біженцям і т.п.

3. Профспілки активно сприяють зайнятості працездатного населення.

4. Створюються всі необхідні умови і гарантії професійної підготовки і перепідготовки безробітних.

5. Для залучення безробітних до трудової діяльності організовуються суспільні роботи.

6. Роботодавці зобов'язані соціально гарантувати зайнятість населення.

7. В умовах соціально-економічного реформування суспільства держава гарантує матеріальну і соціальну підтримку населення.

8. Закон суворо визначає розмір допомоги безробітним.

9. Закон визначає також умови і терміни виплати допомоги безробітним тощо.

В умовах формування ринкової системи господарювання загострюється протиріччя між необхідністю проведення жорсткої економічної політики і недостатнього запасу міцності соціального захисту людей, що стає необхідним елементом функціонування цивілізованого суспільства.

Вивчення даної проблеми дозволяє визначити соціальний захист як систему законодавчих, соціально-економічних і морально-психологічних гарантій, які забезпечують гідну і соціально визнану якість життя людини. Основними інститутами соціального захисту людини є держава, професійні спілки й інші суспільні об'єднання. У той же час соціальний захист будується на соціальних гарантіях. Ці гарантії зафіксовані законодавством.

Державні соціальні стандарти – це встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс,

на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій [19].

Державні соціальні гарантії – це встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Основні державні соціальні гарантії встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. До числа основних державних соціальних гарантій включаються: мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподатковуваний мінімум доходів громадян; розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат.

Основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Базовим державним соціальним стандартом є прожитковий мінімум, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти. Прожитковий мінімум визначається як вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [20, с. 156].

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються з метою:

- визначення механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, визначених Конституцією України;
- визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсів для їх реалізації;
- визначення та обґрунтування розмірів видатків Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, соціальних фондів на соціальний захист і забезпечення населення та утримання соціальної сфери.

На основі соціальних стандартів визначаються розміри основних соціальних гарантій: мінімальних розмірів заробітної плати та пенсії за віком, інших видів соціальних виплат і допомоги. Також державні соціальні стандарти обов'язково враховуються при розробці програм економічного і соціального розвитку.

Певним чином це пояснюється специфікою самої системи соціального захисту, яка має доволі складну структуру, елементами якої є пенсійне забезпечення, соціальна допомога, соціальне страхування. Тому складність об'єкта правового регулювання та різноманітність соціальних проблем породжують певні ускладнення в коригуванні правових норм. Внаслідок цього виникають розбіжності в різних законах з одного і того ж питання, що ускладнює можливість їх безпосереднього застосування. Тому практично жодна спроба кодифікації існуючих юридичних актів у сфері соціального законодавства не реалізована.

У Концепції реформування системи соціальних послуг закладено основи правової й нормативної баз соціального забезпечення, вироблено механізми забезпечення дотримання соціальних гарантій [21].

Інтенсивна війна, тимчасова окупація українських територій після 24 лютого, частково чи повністю зруйноване житло штовхали українців до внутрішньої чи зовнішньої міграції. За оцінкою KSE, збитки, завдані житловому фонду, станом на листопад 2022 року склали 52,5 млрд доларів США, що становить 38,6% від загального обсягу збитків [49, с. 4-5]:

1. Пошкоджене житло: 126,7 тис. приватних будинків, 16,8 тис. житлових будинків, майже 300 гуртожитків.

2. Кількість офіційно зареєстрованих ВПО зросла під час повномасштабного вторгнення з 1,5 млн до 4,9 млн осіб. Проте фактична кількість може бути значно більшою, оскільки не всі реєструються як ВПО. Це пояснюється порівняно низьким матеріальним забезпеченням та необхідністю перереєструватися у військкоматах для чоловіків.

3. Багато українців були змушені виїхати за кордон, де було безпечніше й надавалась масштабніша підтримка. За оцінками ООН, станом на листопад 2022 року за кордоном залишилися 7,6 млн українців, які виїхали з України після 24 лютого. Близько 2,8 млн осіб перебували в росії та Білорусі, частково через примусову депортацію з тимчасово окупованих територій. Кількість українців, які отримали тимчасовий захист у країнах Європи, оцінюють у 4,9 млн осіб, переважно це жінки з дітьми (87% від усіх) та люди похилого віку.

4. За оцінками Світового банку, понад 20% українців є бідними. Згідно зі звітом ООН, станом на грудень потребували допомоги 17,7 млн осіб⁸. Із них 9,3 млн людей потребують продовольчої допомоги та засобів до існування, 14,5 млн в Україні, за оцінками, потребують медичної допомоги, а близько 16 мільйонів людей в Україні потребують допомоги в забезпеченні водою, предметами санітарії та гігієни.

Наполягаючи на недосконалості законодавчого забезпечення права на соціальний захист, не маємо на увазі недостатню кількість законів. Навпаки, існує занадто багато законів та підзаконних нормативно-правових актів, які нерідко суперечать один одному. Політика держави з питань соціального захисту формується, в першу чергу, на законодавчому рівні. За роки незалежності України прийнято значну кількість законів України, указів Президента та інших нормативно-правових актів із питань соціального захисту населення України.

Джерелами права соціального захисту є міжнародні договори та угоди. Україна ратифікувала низку угод у галузі соціального захисту. Право на соціальний захист та соціальне забезпечення визнані світовим співтовариством, що закріплено у міжнародних правових актах: Загальній декларації прав людини (1948 р.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Європейській соціальній хартії (1961 р.), Європейській хартії про основні соціальні права трудящих (1989 р.). Соціальні нормативи та принципи закріплені в Конвенціях Міжнародної організації праці. Питання соціального забезпечення регулюються 48-ю, 102-ю та 157-ю Конвенціями МОП. На жаль, вказані Конвенції не ратифіковані Україною, тому вони не мають обов'язкової сили для нашої країни [18, с. 68].

Отже, під джерелами права соціального захисту слід розуміти зовнішні форми виразу правових норм у вигляді нормативно-правових актів і нормативно-правових договорів, які регулюють суспільні відносини, що становлять предмет права соціального забезпечення.

Джерела права соціального захисту класифікують за різними критеріями [18, с. 80]:

1) за сферою дії нормативно-правові акти поділяємо на централізовані і локальні. До централізованих відносимо закони, угоди, постанови Кабінету

Міністрів, нормативно-правові акти міністерств і відомств. До локальних відносимо нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування, місцевих органів державної виконавчої влади, а також нормативно-правові акти, які приймаються на підприємствах, в установах, організаціях;

2) за видами відносин, які вони регулюють – такі, що регулюють відносини за загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням, за пенсійним забезпеченням, за наданням страхових і державних допомог, за наданням пільг і за соціальним обслуговуванням;

3) за суб’єктами, які потребують окремих видів соціального забезпечення – жінки, інваліди, літні люди, ветерани праці, ветерани війни та ін.

За статтею 46 Конституції України право на соціальний захист включає право на забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [22].

Це право гарантується загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Поняття «соціальний захист» закріплене конституційно. Разом з тим термін «соціальне забезпечення», який широко використовувався за радянських часів, продовжує знаходитися в науково-практичному обігу і є центральною категорією права соціального забезпечення, яке, в свою чергу, є невід’ємною складовою загальної системи національного права України [22].

Система соціального захисту – це інтегрована цілісність соціального страхування, соціальної допомоги та гарантій, що орієнтована на сталий людський розвиток.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

2.1. Оцінка видатків державного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення

Система соціального захисту складається з трьох елементів, кожен з яких має різне коло суб'єктів, джерела фінансування, умови та мету забезпечення. Система соціального захисту включає такі форми:

- соціальне страхування за рахунок обов'язкових страхових і добровільних внесків;
- державне забезпечення та надання соціальних послуг окремим категоріям громадян за рахунок державного бюджету;
- соціальну допомогу та соціальну підтримку непрацездатних громадян.

На сьогодні нараховується понад 20 різних видів допомог і пільг, а падання їх закріплено десятками законів. Система є складною, окремі соціальні програми не мають стабільного фінансування або за їх затвердження не передбачалися цільові джерела фінансування. Основні принципи системи соціального захисту населення закладені в Конституції України ст. 46-53 [22]. Соціальний захист забезпечується соціальною допомогою і соціальним страхуванням.

Соціальний захист - це система відносин між державою, господарськими структурами з одного боку та з громадянами з іншого, у процесі яких за рахунок частини ВВП утворюються і використовуються фонди фінансових ресурсів для матеріального забезпечення та обслуговування окремих категорій і груп громадян. Видатки бюджету на

соціальний захист населення – це насамперед видатки, спрямовані на адресну підтримку малозабезпечених громадян, встановлення певного рівня забезпечення прожиткового мінімуму для різних груп населення, соціальний захист осіб, що опинилися в екстремальних умовах (біженці, безпритульні тощо).

Видатки бюджету на соціальний захист класифікуються [20, с. 156]:

1) за джерелами фінансування:

- за рахунок коштів державного бюджету;
- за рахунок коштів місцевого бюджету;

2) за ініціатором:

- витрати на реалізацію загальнодержавних програм;
- витрати на місцеві програми (рішення місцевих органів влади);

3) за метою використання:

- видатки на соціальний захист у зв'язку з малозабезпеченістю;
- виплати як компенсація втраченого доходу (допомога по вагітності і пологам);
- компенсація втраченого здоров'я або майна;
- витрати, пов'язанні з наданням підтримки в облаштуванні (притулки для тимчасового утримання біженців);
- витрати на надання пільг і привілеїв окремим категоріям громадян;

4) за формами:

- грошові;
- безготівкові;
- натуральні

Усі форми соціальної допомоги визначаються законами України або рішеннями місцевих органів влади.

Система соціального захисту населення включає такі форми:

- соціальне страхування за рахунок страхових внесків до фондів соціального страхування (державні або недержавні);
- державне забезпечення та надання соціальних послуг окремим категоріям громадян за рахунок державного бюджету;
- соціальна допомога та соціальна підтримка непрацездатних громадян за рахунок державного та місцевих бюджетів.

Соціальне страхування здійснюється на таких загальних засадах [6]:

- обов’язковість соціального страхування всіх працюючих за наймом;
- забезпечення осіб, що працюють самостійно, тільки тими видами захисту, у фінансуванні яких вони беруть участь;
- надання можливості додаткового добровільного страхування у системі загальнообов’язкового соціального страхування з метою одержання додаткового матеріального забезпечення;
- рівноправність усіх застрахованих осіб стосовно зобов’язань з фінансування витрат і отримуваних у результаті цього прав та гарантій;
- державна гарантованість виплат щодо загальнообов’язкового соціального страхування.

Згідно із Законом України «Про пенсійне забезпечення» громадяни після досягнення пенсійного віку мають право отримувати пенсію [23].

Державне забезпечення – це форма соціального захисту, яка полягає у наданні соціальних виплат та інших соціальних послуг окремим громадянам за рахунок державного бюджету. Всі такі виплати, послуги та суб’єкти визначаються окремим законодавством. Кошти державного бюджету за цією формою соціального захисту спрямовуються:

- на пенсійне забезпечення і надання соціальних послуг військовослужбовцям та особам, що проходять службу у військових формуваннях, утворених відповідно до законів України;

- виплату та підвищення пенсій, надання пільг учасникам воєнних дій;
- виплату та підвищення пенсій, надання пільг громадянам, потерпілим від техногенно-екологічних і природних катастроф;
- виплати реабілітованим громадянам.

Соціальна допомога – це встановлені законодавством види матеріального забезпечення, які надаються громадянам за певних обставин та у визначених розмірах за рахунок державного бюджету. Майнове становище одержувача не враховується.

Соціальна допомога надається [11]:

- при народженні дитини та по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- на дітей одиноким матерям;
- батькам, зайнятим доглядом за дитиною-інвалідом;
- на дітей військовослужбовців строкової служби;
- на дітей багатодітним сім'ям;
- інвалідам і громадянам похилого віку, які з поважних причин не набули права на пенсію та інші допомоги.

Фінансування державного захисту населення в умовах воєнного стану в Україні є одним з основних напрямів посиленого соціального захисту і регулюються постановами Кабінету Міністрів України, зокрема:

- Деякі питання використання коштів для задоволення потреб евакуйованих осіб та осіб, які проживають в деокупованих населених пунктах: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2022 р. № 1195 [24].
- Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332 [25].

– Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 168 [26].

– Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2022 р. № 333 [27].

– Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 р. № 162 [28].

Соціальний захист є складовою соціальних гарантій населенню, які повинні забезпечуватися державою за ринкових умов відповідно до засад соціальної політики. До таких гарантій належать [19]:

- гарантування кожному працюючому громадянину мінімального рівня заробітної плати, її індексація згідно з прожитковим мінімумом;
- задоволення освітньо-культурних потреб та належного рівня охорони здоров'я з метою всебічного розвитку особистості;
- захист купівельної спроможності малозабезпечених громадян;
- вирівнювання рівня життя окремих категорій населення тощо.

Забезпечення цих гарантій можливе за умови комплексного використання різних методів і важелів, зокрема, реалізації конституційних прав громадян на працю і допомогу з безробіття, запровадження оплати праці не нижче мінімального рівня, індексації зарплати в умовах зростання цін та прожиткового мінімуму, надання державної допомоги, пільг та інших видів соціальної підтримки малозабезпеченим сім'ям та сім'ям, які мають дітей, матеріального забезпечення у разі досягнення пенсійного віку, тимчасової або постійної втрати працездатності, втрати годувальника тощо [20, с. 141].

Отже, зміст соціальних гарантій у цілому і соціального захисту населення зокрема – є методом забезпечення з боку держави задоволення необхідних потреб громадян на рівні соціально визначених норм. Особливістю соціального захисту є його адресна спрямованість, тобто соціальна допомога повинна надаватися тим громадянам і в таких обсягах, яких вони потребують.

Основними видами соціального забезпечення і захисту населення є:

- пенсійне забезпечення;
- соціальне страхування;
- пільги ветеранам війни та праці;
- допомога сім'ям з дітьми;
- інші види соціальної допомоги;
- пенсії військовослужбовцям та особам начальницького рядового складу органів внутрішніх справ;
- утримання установ соціального забезпечення;
- інші види.

Обсяг коштів, які спрямовуються на соціальний захист населення, залежить від фінансових можливостей держави, і визначаються обсягом валового внутрішнього продукту (ВВП) та науково-обґрунтованим оптимальним обсягом фонду споживання. Здійснюючи соціальні виплати, держава повинна дотримуватись визначених параметрів, але за умов економічної кризи не здатна забезпечити соціальний захист населення на належному рівні [29].

Основними джерелами фінансування соціального забезпечення і соціального захисту населення є соціальні та благодійні, а також бюджетні фонди. До таких фондів належать: Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування, Фонд сприяння зайнятості населення, Фонд

соціального захисту інвалідів та інші. Окремі цільові фонди згідно з чинним законодавством включаються до державного бюджету України, а деякі функціонують самостійно. За допомогою коштів соціальних фондів оплачуються соціальні видатки понад суми, передбачені у бюджетах усіх рівнів. Вони є додатковим джерелом соціального захисту населення.

Розрахунковий обсяг видатків бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення визначається виходячи з обсягів ресурсів бюджету на цю мету, фінансового нормативу бюджетної забезпеченості та контингенту утримувачів соціальних послуг окремо за кожним видом таких видатків.

Конституція України передбачає, що пенсії, інші види соціальних виплат і допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [22]. Підвищення обсягів видатків на соціальний захист населення гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

2.2. Динаміка зміни рівня мінімальних соціальних стандартів

Формування соціальних стандартів є одним з базисних елементів соціальної політики держави та провідним чинником успіху держави у сфері соціального забезпечення. Стандарти необхідні державі – як інструмент управління; постачальникам – для підвищення конкурентоспроможності, споживачам – для визначення якості послуг, що їм надаються. На основі

соціальних стандартів визначаються розміри основних соціальних гарантій: мінімального розміру заробітної плати, мінімального розміру пенсії за віком, неоподаткованого мінімуму доходів громадян, розмірів державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат. Згідно з Державним класифікатором соціальних стандартів та нормативами, затвердженими наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 17 червня 2002 року № 293, передбачено впровадження державних соціальних стандартів і нормативів у таких сферах [30]:

- доходи населення;
- соціальне обслуговування;
- житлово-комунальне обслуговування;
- транспортне обслуговування та зв'язок;
- охорона здоров'я;
- забезпечення навчальними закладами;
- обслуговування закладами культури;
- обслуговування закладами фізичної культури та спорту;
- побутове обслуговування;
- торгівля та громадське харчування;
- соціальна робота з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей.

У відповідь на пандемію COVID-19 Україна запровадила низку заходів для пом'якшення негативних наслідків кризи. Додаткові витрати на охорону здоров'я склали 0,9 % ВВП; додаткові витрати на немедичний сектор склали 2,5 % ВВП. Заходи соціального захисту були важливою частиною інтегрованих заходів. Допомога по безробіттю виплачувалася без особистого звернення до центру зайнятості з першого дня після реєстрації. Мінімальний розмір допомоги по безробіттю на період карантину збільшено з 650 грн (\$24) до 1000 грн (\$37) на місяць. Допомога по частковому безробіттю

надається роботодавцям серед суб'єктів малого та середнього бізнесу, які припинили або скоротили свою діяльність через карантин [31].

Усі працівники мають право на компенсацію (допомогу по тимчасовій непрацездатності) втраченого заробітку за час перебування в закладах охорони здоров'я, а також на самоізоляції під медичним наглядом. Розмір допомоги по тимчасовій непрацездатності становить 50 % середньої заробітної плати незалежно від стажу (орієнтовна кількість одержувачів 5,8 млн.). Уряд запровадив виплату на дітей фізичних осіб-підприємців на період карантину плюс один місяць. Цю соціальну допомогу в розмірі прожиткового мінімуму отримали близько 300 тис. сімей (на дітей до 6 років – 1779 грн., на дітей від 6 до 10 років – 2218 грн.). Уряд розширив соціальну підтримку малозабезпечених громадян, які втратили роботу під час карантину. Близько 100 тисяч громадян отримали соціальну допомогу від 2800 до 3020 грн. [31].

Уряд запровадив одноразову грошову допомогу в розмірі 1 тис. грн (\$37) для 10 млн пенсіонерів, які мають пенсію до 5 тис. грн (\$185) і близько 600 тис. отримувачів державної соціальної допомоги: інвалідам з дитинства та дітям з інвалідністю; особи, які не мають права на пенсію, та особи з інвалідністю; особи, які досягли пенсійного віку, але не мають права на пенсію [31].

Розглянемо мінімальні соціальні стандарти. Дані щодо мінімальної заробітної плати в 2019–2024 роках відображено в таблиці 2.1. [32]. Незважаючи на воєнний стан, у 2024 році, на відміну від 2023 року, проєктом Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» передбачається її підвищення двічі на рік. У 2022 та у 2019 році зміни не відбувалися, оскільки під час складних турбулентних змін (COVID-19 та

введення воєнного стану, що зумовлений вторгненням РФ в Україну) фінансових ресурсів не вистачає на це (див. таблицю 2.1):

Таблиця 2.1

Показники мінімальної заробітної плати у 2019 - 2024 рр.*

Період	Мінімальна зарплата (грн)					
	місячна, грн	збільшення, грн	збільшення, %	годинна, грн	збільшення, грн	збільшення, %
2019-р.						
з-01.01	4173	450	12,09	25,13	2,72	12,14
2020-р.						
з-01.01-по-31.08	4723	550	13,18	28,31	3,18	12,7
з-01.09-по-31.12	5000	277	5,9	29,2	0,89	3,1
2021-р.						
з-01.01-по-30.11	6000	1000	20	36,11	6,91	23,66
з-01.12-по-31.12	6500	500	8,3	39,12	3,01	8,34
2022-р.						
з-01.01-по-30.09	6500	0	0	39,26	0,14	0,31
з-01.10-по-31.12	6700	200	3,08	40,46	1,2	3,06
2023-р.						
з-01.01-по-31.12	6700	0	0	40,46	0	0
2024-р.						
з-01.01-по-30.09	7100	400	5,97	42,6	2,14	5,29
з-01.10-по-31.12	8000	900	12,68	48,00	5,4	12,68

*Джерело: складено автором на основі джерела [32]

В Україні, станом на 1 жовтня 2023 року, зареєстровано більше 10,5 млн пенсіонерів. У 2024 році кожному з них обіцяють підвищити виплати. Зведена інформація по розміру мінімальної пенсії представлена в таблицях А1-А3 (додаток А) [34-36]

Починаючи з 01.01.2023 – пенсії не змінювалися, оскільки прожитковий мінімум не збільшувався (додаток А, таблиця А4). Кабінет Міністрів України запланував індексацію пенсій з березня 2024 року. А вже з січня 2024 року виплати збільшать для чотирьох категорій пенсіонерів. Зокрема, перерахують мінімальні і максимальні пенсії. З 1 січня 2024 року мінімальна пенсія в Україні збільшиться з 2093 до 2361 грн. З початку року виплати для українців, що отримують максимальну пенсію, збільшиться з 20930 грн до 23 610 грн. В Україні передбачена доплата до пенсії у розмірі 1% прожиткового мінімуму для непрацездатних за кожен додатковий рік відпрацювання [33].

Чоловікам необхідно мати стаж 35 років, жінкам – 30 років. З 1 січня 2024 року надбавка за кожен рік понад норму стажу збільшиться з 20,9 до 23,6 грн. Пенсія українців, які виконали норму за стажем і досягли 65-річчя. Пенсія для таких українців має становити не менше 40% мінімальної зарплати. З 1 січня 2024 року мінімальна зарплата збільшиться з 6700 до 7100 грн. Відповідно, гарантований розмір пенсії для цієї категорії пенсіонерів збільшиться з 2680 до 2840 грн. [33].

У березні 2024 року в Україні має відбутися індексація пенсій. Вона запланована попри дефіцит Пенсійного фонду і те, що під час воєнного стану, згідно з законодавством, індексацію можна не проводити. Збільшення середньої пенсії на 16% передбачено у проєкті держбюджету на 2024 рік. У третьому кварталі 2023 року середня пенсія складала 5350,33 грн. [33].

Водночас, дивлячись на здійснені заходи у сфері соціального забезпечення, які спрямовані на посилення соціального захисту громадян, розміри окремих виплат залишаються нижчими від прожиткового мінімуму, зокрема – допомога малозабезпеченим сім'ям та допомога, що надається відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам,

які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю». При цьому для розрахунку застосовується показник «рівень забезпечення прожиткового мінімуму», який не передбачений законом України та занижує цей принципово важливий соціальний стандарт [8].

Попри існування системи мінімальних соціальних стандартів в Україні та поступове підвищення існуючих, діюча в Україні система державних соціальних стандартів не є цілісною і поки що не зорієнтована на конституційні норми, не забезпечує урахування міжнародних норм в галузі застосування соціальних стандартів. Діючі на сьогодні соціальні стандарти далекі від сучасних економічних реалій та застосовуються без урахування економічних можливостей держави.

Враховуючи, що на сьогодні практично девальвовані категорії соціальних мінімумів, які розроблялися ще в середині 90-х років, і відтоді підходи до їх розрахунків не змінювалися, соціальні стандарти покликані забезпечити системний підхід до вирішення соціальних проблем суспільства. На відміну від соціального мінімуму, стандарт – це гарантія високого рівня життя певної якості, яке держава зобов’язується забезпечити громадянам у відповідні терміни [7, с. 318]:

- застосування соціальних стандартів дозволяє здійснити перехід від постатейного до подушного фінансування витрат на соціальні потреби, що має значно підвищити ефективність використання коштів, які спрямовуються на соціальний розвиток;

- державні соціальні стандарти дають можливість обґрунтовано визначити розміри витрат бюджетів усіх рівнів та соціальних фондів на соціальний захист і соціальне забезпечення населення, а також утримання соціальної сфери;

- соціальні стандарти передбачають встановлення головних критеріїв якості послуг;
- формування чітких стандартів надання послуг дозволяє значно коректніше оцінити фінансування багатьох галузей та прискорити їх реформування;
- визначення можливості впровадження соціальних стандартів окреслює регіональні потреби існування повного набору бюджетних установ, що надають соціальні послуги, їх завантаженість на рівні, що передбачена соціальними стандартами тощо.

Між тим, впровадження нових соціальних стандартів в практику надання соціальних послуг в країні відбувається досить повільно. Так, хоч сьогодні вже існує 13 проєктів стандартів соціальних послуг, розроблених профільними міністерствами майже за всіма категоріями послуг, ці відомчі стандарти досі не затверджено Міністерством юстиції України [15].

У цілому, на законодавчому рівні в Україні існують умови для реалізації положень державних соціальних стандартів. Правові відносини в цій сфері регулюються, зокрема, Законами України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [19], «Про прожитковий мінімум» [37], «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [38], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [6], «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» [8], «Про соціальні послуги» [11] та іншими нормативно-правовими актами. Проте, напрацьована нормативно-правова база зазнає коригувань в залежності від різноманітних кризових явищ, які впливають на рівень соціального захисту громадян.

Рівень соціального захисту громадян залежить не тільки від рівня мінімальної заробітної плати, але й від зміни рівня прожиткового мінімуму [39]. Динаміка зміни мінімальної заробітної плати показано в таблиці 2.1., розглянемо як змінювався прожитковий мінімум у досліджуваний період (таблиця 2.2.):

Таблиця 2.2

Прожитковий мінімум в Україні за соціальними та демографічними групами 2019 - 2024 рр., грн*

Період	Загальний показник	Діти до 6 років	Діти від 6 до 18 років	Працездатні особи	Особи, що втратили працездатність
з 01.01.2024	2920	2563	3196	3028	2361
з 01.01.2023 по 31.12.2023	2589	2272	2833	2684	2093
з 01.12.2022 по 31.12.2022	2589	2272	2833	2684	2093
з 01.07.2022 по 30.11.2022	2508	2201	2744	2600	2027
з 01.01.2022 по 30.06.2022	2393	2100	2618	2481	1934
з 01.12.2021 по 31.12.2021	2393	2100	2618	2481	1934
з 01.07.2021 по 30.11.2021	2294	2013	2510	2379	1854
з 01.01.2021 по 30.06.2021	2189	1921	2395	2270	1769
з 01.12.2020 по 31.12.2020	2189	1921	2395	2270	1769
з 01.07.2020 по 30.11.2020	2118	1859	2318	2197	1712
з 01.01.2020 по 30.06.2020	2027	1779	2218	2102	1638
з 01.12.2019 по 31.12.2019	2027	1779	2218	2102	1638
з 01.07.2019 по 30.11.2019	1936	1699	2118	2007	1564
з 01.01.2019 по 30.06.2019	1853	1626	2027	1921	1497

*Джерело: [40]

На сьогодні величина прожиткового мінімуму не враховує низки життєво необхідних витрат: на будівництво чи купівлю житла або одержання його у найм, оренду, освіту, оздоровлення, утримання дітей у дошкільних навчальних закладах, платні медичні послуги тощо. Включення цих витрат у прожитковий мінімум відповідає принципам його формування, закріпленим в Законі України «Про прожитковий мінімум», а також міжнародним стандартам, визначеним Конвенцією МОП № 117 про основні цілі та норми соціальної політики [39].

Не менш важливим питанням є зменшення рівня безробіття, оскільки у сфері політики зайнятості основною метою визначено створення більшої кількості та кращих робочих місць. У 1997 році було прийнято Європейську стратегію зайнятості, яка окреслила спільні цілі у сфері політики зайнятості та інструменти моніторингу й фінансування. Для її реалізації був розроблений метод добровільної співпраці держав-членів і «м'які постанови». У 2010 році Стратегія зайнятості стала частиною стратегії соціально-економічного розвитку «Європа 2020», а з 2011 року вона інтегрована в Європейський семестр – річний цикл координації економічної політики. У рамках Європейського семестру готується спільний звіт про зайнятість у країнах ЄС, щорічний огляд економічного зростання, керівні принципи щодо зайнятості та соціальних питань, а також рекомендації для окремих країн. Цілі у сфері зайнятості до 2030 року задекларовані у згаданому вище Плані дій Європейського стовпа соціальних прав, що був прийнятий 2021 року і, серед іншого, має на меті боротися з наслідками пандемії COVID-19. Для України це також виклики війни, починаючи з 2022 року [41, с. 8].

Так, рівень безробіття у 2019-2025 рр. показує чутливість цього показника від економічного розвитку країни (таблиця 2.3):

Таблиця 2.3

Рівень безробіття в Україні 2019-2025 рр.*

Рік	2019	2020	2021	2022	2023	2024 (очікуване)	2025 (очікуване)
Рівень безробіття, %**	8,6	9,9	10,3	21,1	19,0	16,5	15,0

*з 2014 р. – без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу)

**Джерело: складено автором на основі джерела [42]

Унаслідок відсутності в законодавстві України поняття «стандарт якості» не працює механізм ліцензування (реєстрації) постачальників соціальних послуг, що існує в багатьох країнах. Ліцензування є гарантією відповідності роботи соціального працівника чинним стандартам та вимогам. Таким чином, впровадження ефективних ринкових механізмів функціонування національної економіки в поєднанні із забезпеченням, передбаченої Конституцією України, соціальної орієнтації економіки вимагає впровадження якісно нових підходів до встановлення соціальних стандартів та нормативів.

Для підтримки найбільш вразливих верств населення функціонує система гарантованого мінімального сукупного доходу сім'ї, який досягається завдяки реалізації завдань, які держава ставить перед органами влади [18, с. 250]:

- поглибити адресність державної соціальної допомоги через упорядкування пільг та допомоги, що надаються різним категоріям населення;
- удосконалити механізм надання субсидій на оплату житла, комунальних послуг, палива;
- запровадити для окремих категорій громадян залежно від рівня їх доходів надання субсидій на послуги, пов'язані із забезпеченням життєдіяльності (користування транспортом, телефоном тощо);
- реформувати нормативно-правову базу надання адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям та самотніми нездатними особам на основі врахування їхнього сукупного доходу;
- створити систему контролю за ефективним і раціональним використанням коштів для надання державної соціальної допомоги;
- впровадити єдину обліково-інформаційну систему одержувачів соціальної допомоги.

Часто адресна допомога має цільовий характер. Наприклад, у США малозабезпечені громадяни для збалансованого харчування можуть отримувати адресну допомогу за програмою «купонів на їжу» (food stamps). Ця допомога може використовуватися на придбання харчових продуктів, але не може бути використана на алкогольні чи тютюнові вироби, вітаміни, медикаменти та інші нехарчові товари [43].

Адресна допомога може надаватися у грошовій і негрошовій/натуральній формах. Наприклад, програма житлово-комунальних субсидій в Україні є прикладом адресної допомоги малозабезпеченим сім'ям цільового характеру, яка надається в негрошовій формі. Адресна допомога може надаватися за критерієм малозабезпеченості, а також за іншими: належністю до певної категорії та/чи групи ризику. Наприклад, щоб отримати допомогу за «Спеціальною програмою посиленого харчування жінок, немовлят і дітей» (The Special Supplemental Nutrition Program for Women, Infants, and Children) у США, особа повинна належати до однієї з категорій (вагітні жінки, жінки впродовж шести місяців після народження дитини, жінки, які годують дітей грудьми; немовлята віком до року, діти віком до п'яти років), бути малозабезпеченою, проживати в тому штаті, у якому вона звертається по допомогу, та підлягати ризику недоїдання, що має бути підтверджено лікарем. Особливістю цієї програми є те, що вона надає допомогу в натуральній формі [43].

Загалом можна виокремити та переваги адресної допомоги порівняно з пільгами, а саме [44]:

- адресна допомога краще забезпечує соціальну справедливість, оскільки неодмінною умовою її надання є малозабезпеченість. Отже, держава підтримуватиме лише тих, хто найбільше цього потребує;

- адресна допомога ефективніша, оскільки цільовий характер адресної допомоги дає змогу не розпорошувати ресурси, а спрямовувати їх тим особам і на ті цілі, які є пріоритетними. Це дає можливість збільшити підтримку найнужденніших за інших рівних умов;
- адресна допомога забезпечує ринкові розрахунки між різними економічними агентами, що сприяє поліпшенню фінансового стану підприємств - надавачів пільгових послуг;
- адресна допомога сприяє економії, оскільки завжди обмежена на відміну від пільг, обсяги споживання яких не завжди нормовані;
- вартість адресної допомоги для бюджету може бути чітко підрахована (цю хибу системи пільг можна усунути адресним наданням пільг).

Наразі динаміка зміни видатків зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення у відсотках до ВВП залишається відносно сталою величиною, за виключенням 2021 року, коли відбувалися структурні зміни в інституційному забезпеченні механізму функціонування системи соціального страхування (таблиця 2.4.)

Таблиця 2.4.

Видатки зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення

Рік	усього, ~~млн грн~~	у % до зведеного бюджету України	у % до ВВП
2019	321786,7	23,4	8,1
2020	346720,5	21,7	8,2
2021	367346,6	19,9	6,7
2022	455186,2	15,0	8,8

**Джерело: складено автором на основі джерела [47]*

Одним із завдань, які необхідно виконати для досягнення поставленої мети, саме і назване поглиблення конкретності державної соціальної допомоги через упорядкування пільг і допомоги, що надаються різним категоріям населення, а також реформування нормативно-правової бази надання адресної соціальної допомоги малозабезпеченим родинам і самотнім непрацездатним громадянам на основі обліку їхнього сукупного доходу.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

Недостатній розвиток ринку соціальних послуг, недостатнє державне фінансування відповідних проектів (в т.ч., громадських і комерційних організацій), недосконалість стандартизованої системи підвищення базової кваліфікації надавачів соціальних послуг, неефективність системи управління якістю соціальних послуг тощо призвели до того, що якість соціальних послуг для населення України залишається незадовільною. Отже, рівень незадоволеності громадян отримуваними соціальними послугами продовжує бути високим, а інтеграція вразливих груп населення в суспільство знижується [46].

Таким чином, існує очевидна потреба в розробці та впровадженні стратегій для покращення якості соціальних послуг як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Децентралізація мережі соціальних установ, приведення у відповідність системи методичного забезпечення, визначення та оцінки якості соціальних послуг, підвищення ефективності використання бюджетних механізмів у сфері надання соціальної підтримки населенню є основними цілями цього напрямку.

Основними засобами, за допомогою яких реалізується державна політика регулювання якості соціальних послуг, є удосконалення нормативно-правової бази, визначення стратегічних напрямків реформування системи соціальних послуг і управління державними видатками. Незважаючи на це, недостатньо соціальних послуг для людей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Незважаючи на те, що нормативно-правова база, яка визначає умови та види надання соціальної допомоги різним категоріям населення, не створює достатніх механізмів для забезпечення належного рівня якості соціальних послуг. Наразі якість соціальних послуг залежить, в основному, від

особистісного фактору та сумлінності конкретного надавача послуги. Існують також проблеми з управлінням якістю соціальних послуг, а також недостатнє інформаційне забезпечення процесу їх надання під час воєнного стану [44].

Для покращення якості соціальних послуг в Україні є кілька системних чинників, які диктують необхідність розробки перспективних напрямів:

1. Недостатній рівень розвитку мережі соціальних послуг:

Недостатнім залишається рівень розвитку мережі закладів, які надають побутову та медико-соціальну допомогу тимчасово непрацездатним особам, особам, які знаходяться на денному стаціонарі або домашньому патронаті. Існуюча державна система соціальних послуг спрямована на догляд у стаціонарних закладах, що ускладнює надання послуг і зводить до мінімуму заходи соціально-побутового патронажу.

2. Недостатність методичного забезпечення процесу управління якістю соціальних послуг була викликана наступними факторами:

- відсутність державних стандартів якості соціальних послуг;
- невідповідність змісту та організації соціальних послуг потребам їх отримувачів;
- відсутність належного механізму для оцінки соціальних потреб населення.

В усіх територіально-адміністративних одиницях країни існує та працює мережа соціальних служб. З іншого боку, відсутній спосіб оцінки потреб населення, особливо територіальної громади, у працівниках соціальної сфери та різних видах соціальних послуг.

З цієї причини соціальним працівникам, соціальним педагогам, психологам, юристам та іншим фахівцям, які працюють у центрах соціальних служб, бракує штату та не відповідає потребам громади. Це знижує доступ населення, особливо в сільській місцевості, до професійних соціальних послуг і підтримки, залишаючи людей, які потрапили в складні життєві

обставини, без допомоги кваліфікованих спеціалістів. Крім того, не існує стандартної системи підвищення базової кваліфікації на робочому місці для надавачів соціальних послуг, що призведе до низького рівня кваліфікації значної кількості працівників соціальних послуг, що загостриться у післявоєнний період.

3. Неефективність бюджетних механізмів соціальної підтримки населення та низька дієвість системи дотримання соціальних гарантій, зокрема:

- зниження фактично виплаченої соціальної допомоги та погіршення умов життя соціально незахищених груп населення;

- низький рівень соціальної підтримки осіб з інвалідністю через зменшення кількості вільних робочих місць і низький рівень зростання середнього розміру пенсії. Крім того, при плануванні бюджетних видатків майже не використовуються показники, які показують життєвий рівень цих груп населення;

- зменшення обсягу цільової грошової допомоги та зростання диспропорцій у співвідношенні мінімальних соціальних гарантій населенню, що призвело до недостатньої соціальної підтримки непрацездатних громадян із мінімальними доходами;

- недостатнє фінансування проектів громадських організацій органами місцевого самоврядування. Це стосується лише громадських організацій інвалідів, ветеранів, молодіжних та дитячих громадських організацій. Без державного фінансування залишаються організації, які працюють з багатодітними сім'ями або невиліковно хворими, що робить їхню участь у наданні соціальних послуг вибірковою, а не системною;

- низький рівень безоплатного державного фінансування соціальних послуг.

Зважаючи на негативні аспекти та тенденції соціальних послуг в Україні, має бути обґрунтована потреба в розробці перспективних напрямів

удосконалення соціальних послуг, щоб вони відповідали потребам населення та були більш доступними та адресованими. Особливо це стосується наступних напрямків:

1. Реорганізація існуючої мережі соціальних послуг, а також активізація дій законодавчої та виконавчої влади щодо покращення якості соціальних послуг:

1) Необхідною є «розробка Концепції реформування системи соціальних послуг на період до 2030 року, яка виходитиме із завдань територіального наближення надавачів соціальних послуг до місця проживання/перебування отримувачів» [48].

2) Для реформування ринку соціальних послуг, які надаються вдома органи місцевого самоврядування планують розширити мережу денних стаціонарів, також відомих як центри денного перебування отримувачів соціальних послуг, з метою підвищення доступності соціальних послуг. Для цього в перший рік центри отримуватимуть 100% фінансування, а в наступні два роки фінансування буде зменшуватися на 20%. Після п'яти років діяльності центри будуть працювати на умовах самофінансування.

3) У межах асигнувань, передбачених у державному та місцевих бюджетах [46]:

- активізувати розвиток служб соціальної підтримки сімей, центрів соціально-психологічної допомоги, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді (в т.ч., з функціональними обмеженнями);

- продовжувати створення належних умов для функціонування та розвитку мережі дитячих будинків сімейного типу і прийомних сімей;

- розробити та запровадити державні стандарти здійснення соціальної роботи;

– активізувати співпрацю соціальних служб з районними, обласними центрами зайнятості для залучення працівників, які перебувають на громадських роботах, до надання соціально-побутової допомоги самотнім непрацездатним громадянам.

2. Удосконалення методичного забезпечення визначення та оцінки якості соціальних послуг та приведення у відповідність системи соціального обслуговування до стратегії її адресності:

1) Запровадити систему «соціального контрактування – практику застосування гарантійних документів, що забезпечують надання однаково якісних, доступних і кваліфікованих послуг з боку державних, громадських, приватних постачальників з дотриманням необхідних норм обслуговування шляхом укладання між центральними або місцевими органами самоврядування та постачальниками послуг «соціального контракту». Удосконалити в Законі України «Про соціальні послуги» визначення терміну «соціальний контракт» в напрямку нормативно-правової регламентації діяльності постачальників» [11].

2) Розробити і затвердити на законодавчому рівні державні стандарти соціальних послуг, а саме: соціально-побутових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, інших соціальних послуг; затвердити фінансові нормативи вартості соціальних послуг; забезпечити реальну самостійність органів місцевого самоврядування у вирішенні питань планування послуг, формування мережі соціальних служб. Визначити та закріпити перелік мінімального обсягу (нормативу) соціальних послуг, які гарантуються на безоплатній основі особам та сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах, незалежно від економічної ситуації у державі та місця проживання громадян.

3) Створити при Кабінеті Міністрів України єдиний міжвідомчий орган для координації створення та удосконалення соціальних стандартів та встановлення умов ліцензування надання соціальних послуг.

4) Розвивати, заохочувати та підтримувати волонтерський рух і міні-центри соціального захисту населення при сільських та селищних радах з волонтерськими осередками пенсіонерів та учнівської молоді щодо надання побутової допомоги самотнім пенсіонерам та інвалідам, які не охоплені обслуговуванням соціальними службами.

5) Використовувати методику оцінки якості соціальних послуг та затвердити на державному рівні перелік показників (індикаторів) якості соціального обслуговування.

6) Впровадити «програми професійної підготовки у регіонах за участі співробітників місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, українських і закордонних фахівців з метою розвитку управлінських якостей керівників тих недержавних організацій, які безпосередньо надають соціальні послуги та збільшити державне замовлення на підготовку фахівців за спеціальністю «Соціальна робота», включивши до нього осіб, що працюють у недержавних організаціях-постачальниках соціальних послуг» [12].

3. Посилення гнучкості використання бюджетних механізмів реалізації соціального захисту населення та політики надання державних соціальних гарантій [13]:

1) Рационалізувати систему використання фінансових ресурсів, запровадивши механізми адресних трансфертів («гроші ходять за клієнтом») та закупівлі послуг у недержавних організацій.

2) Запровадити регіональну диференціацію переліку соціальних послуг, що надаються, та визначати пріоритетні напрями їх фінансування відповідно до специфічних потреб місцевих громад та осіб, яким вони адресуються.

3) Запровадити на місцевому рівні механізм надання ваучерів на соціальну допомогу, компенсацій і додаткових виплат особам, які зайняті доглядом за нужденними, що дозволить не лише підвищити якість соціальних послуг, але й сприятиме створенню можливостей додаткового працевлаштування за рахунок соціальної сфери.

Нинішня війна загострила проблеми з охопленням найбільш уразливих верств населення національними соціальними виплатами та послугами, а також з достатністю допомоги, що надається, особливо у важкодоступних районах. Потреба в реформуванні та посиленні соціального захисту зараз стало особливо гострим. Незважаючи на те, що значні обсяги фінансування та ресурсів все частіше надаються донорами розвитку через пряму бюджетну підтримку українського уряду, це зосереджено на зусиллях з відновлення, щоб гарантувати, що ключова інфраструктура та національні установи продовжуватимуть працювати на поточному рівні. Потрібні додаткові спроби переглянути та запровадити необхідні важливі реформи для підвищення адекватності, охоплення, комплексності та ефективності цих програм і соціальних виплат.

Отже, запровадження удосконалених соціальних послуг позитивним чином відобразиться для населення в цілому і надасть можливість не зменшити соціальний захист населення у воєнний та повоєнний періоди.

ВИСНОВКИ

Вирішення проблем, пов'язаних із фінансовим забезпеченням соціального захисту населення, є прерогативою держави.

У ході проведених досліджень були зроблені наступні висновки:

1. Під фінансовим забезпеченням можна розуміти рух фінансових ресурсів, призначених для забезпечення соціального захисту населення. Тобто даний термін означає гарантію соціальних виплат за рахунок чітко визначених джерел та їхніх обсягів. Аналіз фінансового забезпечення соціального захисту населення дав змогу оцінити масштаби і рівень видатків у зведеному бюджеті, що витрачаються на соціальний захист населення в Україні, які щороку є сталими, не враховуючи 2021 рік.

2. Доведено, що джерелами фінансування існуючої системи соціального захисту населення України є кошти Державного бюджету, місцевих бюджетів, соціальні фонди та витрати, які фінансуються з інших джерел.

3. Незважаючи на постійні державні витрати на систему соціального захисту, зростаючі потреби випередили охоплення та достатність соціальних виплат ще до початку озброєної агресії РФ. Зокрема, національні програми соціального захисту та соціальні виплати залежатимуть в подальшому від:

1) подальшого розширення гарантування індивідам, які мають право на державну підтримку фактичне її отримання, особливо під час воєнного стану;

2) підвищення сум існуючих соціальних виплат, з метою визначення достатності для задоволення основних потреб в поточний період;

3) збільшення фінансових інвестицій, призначених для задоволення потреб під час поточної та майбутніх криз. Це означає, що за наявності додаткової гнучкості для коригування охоплення та адекватності вартості

трансфертів існуюча система соціального захисту могла б краще реагувати на поточну та триваючу кризу.

Враховуючи значний обсяг фінансування за рахунок державного бюджету та державних цільових позабюджетних фондів, видатки на сферу соціального захисту в Україні у розрахунку на одну особу у 5 разів менше, у порівнянні з аналогічним показником європейських країн.

4. Основною проблемою системи соціального захисту в Україні є брак фінансування, зокрема бюджетного, для виконання всіх вимог чинного законодавства. Проблеми системи фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні можна пояснити наступними факторами: надзвичайно висока державна участь у системі, але слабка участь інститутів громадянського суспільства, особливо населення, у її функціонуванні; велика кількість і безсистемність правових актів, які регулюють діяльність органів соціального захисту населення; дефіцит коштів у бюджетах усіх рівнів для фінансування заходів у сфері соціального захисту населення.

Зокрема, розподіл бюджетних коштів на надання пільг певним групам громадян не залежить від кількості пільговиків чи вартості послуг, а від того, наскільки забезпечена фінансовими ресурсами держава. Упровадження єдиних методів визначення загального обсягу видатків державного бюджету на фінансування пільг значно ускладнюється через відсутність реальних даних про кількість осіб, які мають право на пільги, а також вартість надання різних видів пільг.

5. Удосконалення фінансового забезпечення соціального захисту залежить від двох основних цілей:

- забезпечення цільового характеру пільг соціального спрямування;
- підвищення ефективності використання бюджетних видатків на соціальну сферу, гарантуючи, що вони використовуються відповідним чином.

- посилення фіскального впливу держави на розподіл доходів;
- прискорення процесу впровадження пенсійної реформи (впровадження другого – накопичувального рівня) з формуванням механізмів інвестиційного використання коштів пенсійних фондів, гарантуванням надійності їхніх вкладень.

- активізація державної політики на ринку праці, щоб вона могла швидко адаптуватися до структурних змін, які відбуваються в економіці;

- підтримка ініціатив підприємств щодо підвищення продуктивності праці, що супроводжується відповідним збільшенням доходів працівників;

- впровадження цільових заходів для стимулювання розвитку національного виробництва відповідно до зростання внутрішнього споживчого попиту;

- підтримувати та розвивати соціальну відповідальність бізнесу.

Головне необхідно пам'ятати при побудові соціально орієнтованої економіки те, що вона має на меті не лише соціальний захист, а й створення такого організаційно-економічного механізму, який би сприяв зменшенню частини населення, що потребує соціальної допомоги.

Таким чином, будь-яка подальша адаптація програм соціального захисту потребуватиме додаткових фінансових інвестицій, технічної підтримки та кадрових ресурсів. Вони знадобляться для перегляду законодавчої бази, впливу змін на реальну вартість життя, реальної вартості реформ та інших наслідків, щоб допомогти задовольнити потреби різних людей, беручи до уваги конкретні вразливі місця, створені поточною реальністю та новим контекстом. Гуманітарна допомога є і продовжуватиме доповнювати соціальні виплати, поки триватиме війна, що допоможе забезпечити задоволення деяких основних потреб постраждалих від конфлікту, переміщених осіб та інших уразливих груп населення. Однак

необхідно терміново вирішити питання довгострокового охоплення та адекватності соціальних виплат.

Список використаних джерел:

1. Головка В. В. Особливості державної політики соціального захисту населення в умовах воєнного стану в Україні. 2022. С. 66–73. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16874/1/Golovko.pdf>
2. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів : навч. посіб. / [авт: С. В. Мітіна, С. П. Белавін, О. А. Орловська, О. П. Журавель, О. Г. Стеблянка]. Київ: Гельветика, 2021. 436 с.
3. Бражко О. В. Особливості формування державних підходів до розвитку системи соціального захисту населення в Україні. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2022. № 27. С. 35–39. URL: <http://www.pagjournal.iei.od.ua/archives/2022/27-2022/6.pdf>.
4. В Україні почали впровадження Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС). Міністерство цифрової трансформації України. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/bez-dodatkovikh-dovidok-ta-cherh-yak-zminitsya-sfera-sotsialnikh-poslug-z-vprovadzhennyam-edinoi-informatsiynoi-sistemi-sotsialnoi-sferi>
5. Право соціального забезпечення : підручник / [авт.: О. М. Ярошенко, А. М. Слюсар, І. А. Ветухова] ; за заг. ред. О. М. Ярошенка. Харків: Право, 2019. 376 с.
6. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Закон України від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV (чинний, поточна редакція від 01.10.2023, підстава — 3302-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>
7. Дубич К. В. Практика соціального забезпечення конкретних категорій населення : навч. посіб. Т.2. Львів : Магнолія 2006, 2021. 429 с.
8. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю. Закон України від 18 травня 2004 року

№ 1727-IV (чинний, поточна редакція від 16.09.2022, підстава – 2471-IX).
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15#Text>

9. Бубуйок О., Лудан І., Василенко О. Моніторинг соціальної допомоги як основа для наукового обґрунтування прогностичних обсягів її фінансування. Україна: аспекти праці. 2019. № 3. С. 41–48.

10. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: Закон України від 14.04.2022 року № 2193-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text>

11. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

12. Дрималовська Х. В., Бала Р. Д. Державна соціальна політика: сутність, моделі, напрями. Проблеми економіки. 2021. № 1. С. 178–184. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2021-1_0-pages178_184.pdf.

13. Кадикало О.І. Актуальні питання соціального захисту населення України в умовах воєнного стану. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. 2022. № 2. С. 10–14.

14. В Україні почали впровадження Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС). Міністерство цифрової трансформації України. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/bez-dodatkovikh-dovidok-ta-cherh-yak-zminitsya-sfera-sotsialnikh-poslug-z-vprovadzhennyam-edinoi-informatsiynoi-sistemi-sotsialnoi-sferi>

15. Модернізація системи соціальної підтримки населення України. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Proekt-Modernizaciya-sistemi-socialnoi-pidtrimki-naselennya-Ukraini-.html>

16. «Допомога» — цифрова платформа. URL: <https://edopomoga.gov.ua/>
17. Буняк Н. Соціальна безпека людини: сутність та шляхи забезпечення. Економіка та суспільство. 2022. № 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1242/1197>.
18. Стратегія та засоби конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС у процесі євроінтеграції : монографія / за ред. д.е.н., проф. Васильціва Т. Г., к.е.н., доц. Лупака Р. Л. Львів : Видавництво ННБК «АТБ», 2018. 303 с.
19. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. Закон України від 5 жовтня 2000 року № 2017-III (чинний, поточна редакція від 04.05.2023, підстава — 2868-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>
20. Ставнича Н. І. Соціальна безпека України в контексті забезпечення сталого розвитку : дис...доктора філософії: 051. Івано-Франківськ, 2021. 205 с.
21. Концепція реформування системи соціальних послуг. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 13 квітня 2007 р. №178-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/75221955>
22. Конституція України. № 254к/96-ВР. 1996. Конституція. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
23. Дослідження оптимальної системи соціального страхування: міжнародна практика. Вісник Пенсійного фонду України. 2022. № 9. С. 23—25.
24. Деякі питання використання коштів для задоволення потреб евакуйованих осіб та осіб, які проживають в деокупованих населених пунктах: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2022 р. № 1195. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1195-2022-%D0%BF#Text>

25. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text>

26. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text>

27 Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2022 р. № 333. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kp220333>

28. Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 р. № 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-%D0%BF#Text>

29. Миколіук С.М. Соціальна допомога та виплати в умовах воєнного стану. 2022. С. 92-94. URL: <http://nauksgf.wunu.edu.ua/index.php/npsgf/article/view/126/122>

30. Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів, Міністерство праці та соціальної політики України. Наказ від 17 червня 2002 року № 293. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/FIN5210?an=2>

31. International Labour Organization. Social Protection. 2023. LIVE Ukraine Social Protection Monitor. URL: <https://www.social-protection.org/gimi/ShowCountryProfile.action?iso=UA>

32. Мінімальна заробітна плата 2010–2024. Бухгалтер бюджетної установи. URL: <https://buhgalter.com.ua/dovidnik/minimalna-zarobitna-plata/minimalna-zarobitna-plata/>

33. Пенсії в Україні у 2024 році: кому і на скільки підвищать. Chas News, 20 жовтня 2023. URL: <https://chas.news/current/pensii-v-ukraini-u-2024-rotsi-komu-i-na-skilki-pidvischat>

34. Пенсійне забезпечення у 2019 році. Профспілка працівників освіти і науки України. URL: <https://pon.org.ua/novyny/6841-pensyne-zabezpechennya-u-2019-roc.html>

35. Статистика. Пенсійне забезпечення у 2020 році. Управління соціального страхування і пенсійного забезпечення апарату ФПУ. URL: <https://www.pfu.gov.ua/?s=%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0+%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%96%D1%8F>

36. Мінімальна пенсія – 2023. Бухоблік. URL: <https://www.buhoblik.org.ua/kadry-zarplata/pensii/2828-minimalna-pensiya.html>

37. Про прожитковий мінімум. Закон України від 15 липня 1999 року № 966-XIV (чинний, поточна редакція від 20.01.2018, підстава – 2249-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>

38. Тиха О. Сучасні тенденції впливу трансформації на формування соціального захисту населення України. Економіка та суспільство. 2023. № 52. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2532/2451>.

39. Стратегія Міжнародної організації праці. Соціальне забезпечення для всіх: розбудова мінімальних рівнів соціального захисту та всеосяжних систем соціального забезпечення: узагальнений виклад/Міжнародна організація праці, Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. Будапешт: МОП, 2013 р. 85 с.

40. Прожитковий мінімум в Україні. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/wagemin/index.php/>

41. Соціальна політика і зайнятість: наскільки Україна готова до вступу в ЄС. Аналітична записка. Cedos. 28.06.2023. 20 с. URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/soczpolityka-i-zajnyatist-v-yes-2.pdf>

42. Інфляційний звіт. 02.11.2023 р. НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiya-zalishitsya-pomirnoyu-a-ekonomika-i-dali-vidnovlyuvatimetsya--inflyatsiyniy-zvit-nbu>

43. World Bank. 2022. Ukraine Social Protection: Current & Future Needs. World Bank. URL: <https://socialprotection.org/discover/publications/ukraine-social-protection-current-future-needs>

44. Організація і забезпечення надання соціальних послуг в умовах воєнного стану. URL: <https://dszn-zoda.gov.ua/content/>.

45. Про державну допомогу сім'ям з дітьми. Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII (чинна редакція 03.11.2022, початок дії – з 01.01.2023 р.). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T281100?an=909160>

46. Ломоносова Н., Бабич К. Соціальний захист і війна в Україні (24 лютого – 30 квітня 2022. Cedos. URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/soczialnyj-zahyst-i-vijna-v-ukrayini-24.02-30.04.pdf>

47. Соціальний захист населення України. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publzahist_u.htm

48. Якість життя населення пострадянських країн у соціологічному вимірі. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2018. 216 с.

49. Бетлій О. Соціальна політика в Україні у воєнний час: 2022-2023 роки. Липень 2023. KSE. 28 с. URL: <http://surl.li/ohkwm>